

Dissabte 24 de
desembre de 2022
a les 19:15 h

Església de Santa Maria
dels Turers de Banyoles

El Cant de la Sibil·la

Text de Sant Andreu del Torn, s. XIII

Interpretat per
Cor de Teatre

ÍNDIX

- 4 | Una joia del patrimoni cultural europeu amagada prop de Banyoles
Miquel Cuenca
- 7 | El Cant de la Sibil·la
Jordi Roca
- 10 | Criteris seguits en l'adaptació
David Costa i Jordi Roca
- 13 | La música i el text
David Costa i Jordi Roca
- 20 | Un “dies irae” en romance catalán del siglo XIII
Lluís Constans

Una joia del patrimoni cultural europeu amagada prop de Banyoles

Calia recuperar el Cant de la Sibil·la de Sant Andreu del Torn. Fer-lo sonar de nou la nit de Nadal, encara que fos en un segle com el nostre, estrany a la fe i als terrors mil·lenaristes que van fer néixer aquest himne profètic i apocalíptic. Perquè resultava del tot incompreensible que el testimoni més antic que tenim d'aquesta peculiaríssima i nostrada tradició restés en l'oblit i el silenci.

Però, anem a pams. El Cant de la Sibil·la és una tradició ja mil·lenària sorgida en terres d'Aquitània que, a través d'aquest continuïtat cultural que era l'Occitània amb Catalunya, va arribar a les nostres contrades, on hi va fer arrels profundes. Tan pregones, que és en uns pocs llocs de parla catalana com Mallorca o l'Alguer on ha perviscut quasi intacta fins als nostres dies. I és precisament el Cant de la Sibil·la mallorquí que va ser declarat Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat per la UNESCO el 2010.

El Cant de la Sibil·la és una expressió musical i religiosa feta de poderosos contrastes. És l'anunci de la fi del món i de l'Apocalipsi tal com es descriuen a l'evangeli però en boca d'una figura pagana com la Sibil·la. S'hi pronuncien paraules terribles però cantades per un infant de veu clara i innocent. És una profecia del final dels temps que feia tremir els creients però paradoxalment inserida en la celebració més joiosa del calendari cristià, la nit de Nadal, la nit que neix l'esperança que representa per a la humanitat tota el naixement del Fill de Déu. En realitat, per als cristians és una contradicció només aparent perquè Jesús és l'Alfa i l'Omega, el principi i el final, perquè la menjadora de Betlem i la creu del Gòlgota estan fetes de la mateixa fusta i la primera vinguda del Crist és un anunci de la segona, definitiva. I, al capdavant, aquesta visió de la mort enmig d'una celebració de la vida conté una intuïció humana universal, comuna a totes les tradicions espirituals i sapiencials: que el bressol és el primer pas cap a la tomba i, per tant, és només donant-li sentit a la nostra mort que li podrem donar sentit a la nostra vida. Com deia Sigmund Freud, "si vols viure bé, prepara't per a la mort".

Però, tornem a la Sibil·la. Aquesta manifestació escatològica tan singular i fascinant va estar present en seus i catedrals, esglésies i parròquies petites i grans del nostre país fins que la reacció contrareformista del Concili de Trento de 1545-1563 la bandejà quasi de soca-rel. Per això ens en queden tants pocs testimonis, vigents o escrits. I, d'entre aquests, el

d'una petita parròquia en un minúscul llogaret arraulit als peus d'una serra, en el límit de les actuals comarques de la Garrotxa i el Pla de l'Estany, seria el més antic que conservem en llengua catalana.

Tal com explica l'eminent historiador banyolí Lluís Constans en l'article de 1948 que reproduïm en aquest llibret, ell mateix l'havia trobat casualment dos anys abans en una visita a Sant Andreu del Torn. Com tantes obres d'art i testimonis històrics que han sobreviscut a l'oblit amagant-se precisament en l'oblit, aquell preciós pergamí estava camuflat, cosit a mode de tapes en un llibre manuscrit del segle XV. Poc podia sospitar Mossèn Constans que allò que anomenava un “dies irae” escrit en “romance catalán con evidentes influencias provenzales” i que ell mateix datava a mitjans del segle XIII era el Cant de la Sibil·la català més arcaic.

De la Sibil·la del Torn només ens n'ha pervingut el text, però era relativament fàcil posar-lo en solfa a partir de les tradicions musicals que sí s'han conservat, com la de la catedral de Barcelona. En els darrers anys, l'interès creixent per aquesta joia del patrimoni europeu ha portat diverses ciutats d'arreu dels països catalans a recuperar la tradició del Cant de la Sibil·la. A Banyoles teníem la dolça obligació moral de sumar-nos-hi atès que fou un banyolí qui va descobrir-ne una de les versions més belles i completes en un poblet tan proper a la nostra ciutat. Més encara si tenim en compte que posseïm aquest testimoni de manera quasi providencial, per una llambregada de l'atzar: el pergamí que Constans va trobar, transcriure i fotografiar a finals dels anys quaranta del segle passat es va perdre tot seguit tan silenciosament com inadvertit havia restat durant centúries. Ens queda l'esperança que algun dia un estudiós el rescati novament d'aquest meandre del temps que sembla haver-lo engolit altre cop.

Mentrestant, podrem sentir retronar la Sibil·la del Torn entre les voltes gòtiques de Santa Maria dels Turers de Banyoles. Serà en resposta al clam que feia l'historiador Pep Vila en el número 148 de la publicació olotina *El cartipàs* d'abril de 2022. I gràcies a la complicitat d'en Rafel Juanola, president de Joventuts Musicals de Banyoles, i en David Costa, director de Cor de Teatre, a qui només vaig haver d'inocular aquesta idea per fer-se-la immediata-ment seva. A tots tres vull expressar un agraïment molt pregon per, junts, haver fet possible aquesta recuperació tan improbable com necessària.

La Sibil·la tornarà a cantar per anunciar la fi del món i la segona vinguda de Jesucrist. Potser la seva profecia no farà tremolar els cors dels homes del nostre temps com ho feia amb els fidels d'ara fa set segles. Però... segur que no tenen res a dir a la humanitat del Tercer Mil·leni les paraules antigues i terribles d'aquest cant? Al capdavant, que no és una apocalipsi profana la catàstrofe climàtica a la qual ens veiem inexorablement abocats per culpa dels nostres excessos? I que no són els nostres *pecats criminals* –la vanitat cega, l'ambició

sense límits, la manca de respecte a la natura, l'egoisme en vers els altres éssers vius, l'extirpació postmoderna de la dimensió espiritual de l'home- els que ens han portat a explotar sense mesura els recursos del planeta fins a esgotar-ne les fonts, a alliberar gasos d'efecte hivernacle en una quantitat sense precedents en el darrer milió d'anys tot provocant un quasi insuportable escalfament global i a contaminar la terra, el cel i els oceans de manera ja irrecuperable? Que no actuen com a sibil·les contemporànies els científics que fa dècades ens adverteixen dels efectes irreversibles de l'acció de l'home sobre la vida al planeta, com ara Rachel Carson ja el 1962 a *Primavera silenciosa* o, molt especialment, l'obra col·lectiva *Els límits del creixement*, que ara fa cinquanta anys, l'octubre del 1972, ens avisava que només ens quedava precisament mig segle per intentar corregir la folla trajectòria que ens menava a un col·lapse anunciat? Que no ens diuen tots ells, amb unes altres paraules, les de la ciència moderna, que *Foc deixendrà del cel ardent / e sofre qui és molt prudent. / La terra, el mar, tot perirà; / lo foc, tot quant és, delirà?*

Miquel Cuenca i Vallmajó

Regidor de Cultura i Patrimoni cultural i Festes de l'Ajuntament de Banyoles

El Cant de la Sibil·la

Arran de ser proclamat patrimoni immaterial de la humanitat per part de la UNESCO, El Cant de la Sibil·la ha passat de l'oblit gairebé total, com a mínim a casa nostra, a ser estudiat, popularitzat i representat altra vegada després de segles. Mossèn Constans, que a mitjan s. XX publica la versió del Torn, té la perspicàcia de saber que es troba davant d'una troballa important, perquè és la recuperació d'un text que cada vigília de Nadal es representava a la parròquia de Sant Andreu del Torn i que en algun moment de la història es va silenciar sense deixar cap més rastre de la seva existència que el manuscrit que ell va trobar. Intentarem doncs donar les dades essencials per saber què és i d'on ve aquest drama litúrgic que des de l'edat mitjana s'ha representat de manera continuada i tradicional a moltes esglésies de les Balears i de l'Alguer, i que des de fa unes dècades es torna a representar a molts temples de Catalunya i del País Valencià.

Molt breument, destacarem que a l'alta edat mitjana ja havia desaparegut qualsevol rastre de l'impressionant teatre clàssic llatí i grec. L'Església cristiana hi havia col·laborat per esborrar qualsevol rastre de religió i cultura paganes, de manera que ja no hi ha ni teatres, ni autors, ni actors, ni res: Un desert. La llengua llatina, que no oblidem que és la llengua oficial i funcional de l'Església Catòlica fins a mitjan segle XX, durant aquests segles està evolucionant rapidíssimament i esdevé un conglomerat de llengües romàniques que ja no són llatí perquè la gent no entén el mossèn quan predica o bé quan oficia la missa o els sagraments. Com que la jerarquia eclesiàstica no afluixa en això de canviar de llengua, els mossens recorren al teatre per mantenir el poble evangelitzat. De primer serà només un teatre mimat, gestual, que intenta explicar el que diu el text llatí, però poc a poc s'aniran aprofitant els permisos que concedeix l'autoritat per traduir els textos llatins tot mantenint la dramaturgia que durant aquest període s'havia anat creant. Passem doncs a concretar aquests fets amb la tradició del Cant de la Sibil·la que ara ens ocupa.

Cada festa important del calendari cristià, fos local o general, se celebrava de manera més ampul·losa i també més festiva i amb més solemnitat que els altres dies. Les esglésies es vestien de drap i s'il·luminaven sense estalviar-hi gaire, els oficiants vestien les millors gal·les i els oficis eren cantats, acompanyats de música i també d'elements teatrals o parateatrals. Ens podem imaginar que aquestes festes duraven hores i hores, el temps en aquells segles no tenia la urgència que té ara.

Ens situem a la nit de Nadal, a la missa del Gall que diríem ara. Un dels dies més sants del calendari i per tant més celebrats. Jesús neix. Ha arribat el messiès esperat, el que havien anunciat tants i tants profetes de l'antic testament i fins i tot fora de la tradició judeocris-

tiana. A dins de la missa del Gall, anaven apareixent els profetes i cadascun feia la seva profecia, abillats com calia i cantant. El cant era imprescindible perquè el text era en llatí i tampoc ningú no n'entenia el significat; així doncs amb la disfressa, la gestualitat, el cant, la música i la solemnitat ambiental, intentaven que els fidels captessin els missatges que per altra part era recordar el mateix de cada any. Aquesta dramatització era anomenada *Ordo Prophetarum* perquè era una espècie de processó de profetes que l'un darrere l'altre sortien a cantar la seva profecia.

La darrera d'aquests profetes era la Sibil·la. Un personatge de l'antiga religió pagana, sacerdotessa del déu Apol·lo i endevina, per boca de la qual s'expressava el déu. El mateix sant Agustí, un dels pares de l'Església, diu que aquesta endevinadora pagana havia profetitzat també la vinguda de Jesucrist, per tant fora ben justificat que assistís de convidada de ple dret a tal reunió de profetes.

En tot cas, el seu anunci no és el naixement del Messies sinó la segona vinguda de Jesucrist, o sigui la fi del món, el judici final. D'aquesta manera era l'*Ordo prophetarum* que es veu al pòrtic de la catedral de Compostel·la o la que descriu un manuscrit de sant Marcial de Llemotges, una escenificació cantada, en llatí i de temàtica religiosa que es fa dins del temple i durant la funció religiosa, interpretada només per nens i homes, perquè les dones durant segles no han pogut oficiar la litúrgia i ni tan sols posar els peus al presbiteri. El cas és que la repetició anual converteix l'*Ordo Prophetarum* en una tradició, que com totes les tradicions és viva i canviant.

Amb el pas dels anys es van anar perdent la resta dels profetes i la Sibil·la es va quedar sola protagonitzant el que llavors passaria a dir-se *Iudicium Signum*. O sigui, a la missa del Gall, la Sibil·la, interpretada per un nen o un clergue, profetitzava en llatí i ben disfressada a l'oriental, la segona vinguda de Jesucrist o sigui el Judici Final.

A partir del s. X, a diversos concilis de l'Església, són contínues les queixes del clergat perquè els fidels es desevangelitzen per causa que no entenen el llatí que es fa servir a l'església. Concretament al concili de Tours (813) s'obre una escletxa per a la penetració de les llengües romàniques al temple, però només es permet l'ús de la *llengua romana rústica* als sermons i a altres actes fora de la litúrgia estricta. És a partir d'aquí que manera molt lenta les llengües filles del llatí aniran agafant protagonisme en aquests episodis teatrals que entorn de la festa i amb intenció didàctica anomenem drames litúrgics.

Així doncs, el *Iudici Signum* passarà a ser el *Cant de la Sibil·la* i les còpies que la integren passaran a ser en llengua occitana i més tard en llengua catalana. Recordem que l'occità és la llengua dels trobadors, inclosos els catalans, i que és una llengua de prestigi gens desconeguda a Catalunya. Al s. XIII, per causa de la derrota de Muret i la separació política de

Catalunya i Occitània, la llengua d'oc es va catalanitzant poc a poc fins que al s. XV ja podem dir que la llengua literària de Catalunya ja és el català. És en la primera part d'aquest punt que hem de situar la Sibil·la del Torn, ja que tot i ser en català presenta moltes més solucions occitanes que d'altres del seu temps i del seu entorn com el Cant de la Sibil·la del missal de sant Iscle d'Empordà, tot i que les cobles són pràcticament les mateixes.

Les estrofes del cant i la música tenen una gran homogeneïtat. El que interpreta la Sibil·la són quartets apariats, octosil·làbics i de rima plena, i li respon el cor amb un refrany de 2 versos apariats però de mesura diferent entre ells. Aquest tipus de composició és molt freqüent a l'edat mitjana i es fa servir sobretot al teatre i a la narrativa, on rep el nom genèric de *noves rimades* o *Codolada*. Cal dir que la Sibil·la del Torn és d'una gran perfecció formal comparada amb les altres versions, tot i que Mn. Constans troba que no, potser perquè no té en compte les llicències mètriques que hi ha al text. Han desaparegut els altres profetes i la Sibil·la ha pres el protagonisme de la funció. Com passa a tots els actes tradicionals (pastorets, passions...) aquestes cobles aniran canviant; si l'escenificació té seguiment, s'hi afegiran noves estrofes i si passa anys magres es retallaran les que es canten o fins i tot es prescindirà de l'actuació de la Sibil·la a la missa del Gall. Tampoc no hem de menysprear l'actuació de l'autoritat eclesiàstica que a partir de les disposicions i intencions del concili de Trento prohibirà, amb més o menys duresa, el Cant de la Sibil·la.

El Cant de la Sibil·la del Torn devia ser molt volgut i identificador per la seva gent perquè té un mínim de 15 cobles i un refrany, les que va recollir Mn. Constans, i molt poques de les altres que coneixem en tenen tantes, si exceptuem les de les catedrals de Vic i Barcelona. No sabem perquè es va deixar de fer, ni si va ser de cop o per una llarga agonia, però potser hi haurà un nou començament, una segona oportunitat, com el Cant de la Sibil·la mateix que obviant els seus col·legues profètics centra la seva veu en la segona vinguda de Jesucrist.

A la majoria dels manuscrits trobats fins ara hi ha les estrofes, però no hi ha la música. De fet només tenen transcripció musical el Cant de la catedral de Barcelona i el manuscrit de la Concepció de Ciutat de Mallorca, amb les diferències lògiques que hi pot haver entre un document arqueològic com és el de Barcelona i un altre que ja ha passat per la transformació d'uns quants segles d'ús anual.

Respecte a la dramatúrgia, tampoc no hi ha gaires instruccions en els manuscrits, però hi ha una gran unitat de concepte en la gesticulació, vestuari i ús de l'espai del temple entre totes les versions que la tradició de la Sibil·la a les Illes ha portat als nostres dies.

Jordi Roca i Rovira

Filòleg

Criteris seguits en l'adaptació

Criteris de dicció

El Cant del manuscrit del Torn destaca per ser en un llenguatge molt arcaïtzant. Podem dir que si bé és en català, presenta una notable influència occitana. La poesia catalana neix a l'òrbita dels trobadors i amb l'occità com a llengua. A la segona part del s. XIII comença una progressiva catalanització que durarà més de dos segles i que en el nostre Cant es troba en la primera part del període i que condicionarà la dicció de la Sibil·la.

Pel que fa a la fonètica, tot i que hem proposat la pronunciació catalana oriental per damunt de l'occitana i per tant es neutralitzen les vocals àtones, hem mantingut algunes excepcions com les que en català modern tanquen la e en i, ex. les conjuncions copulatives o altres mots com *equal* que en català acabarà tancant a i en comptes de neutralitzar o desaparèixer. Hem interpretat que aquests casos, així com el manteniment de la diftongació, com per exemple *fait* enlloc de *fet*, són una manera volguda de assemblar-se a l'occità, la llengua referencial de la poesia fins més enllà del s. XV.

El text del Cant de la Sibil·la del Torn es troba en un manuscrit força deteriorat que presenta llacunes en blanc on el text s'ha difuminat o simplement el pergamí s'ha fet malbé. Això ens ha conduït a suposar algunes paraules, tal com va fer Mn. Constans al seu dia. Però el fet que nosaltres coneixem altres cants de la Sibil·la que ell no podia conèixer perquè encara no havien estat descoberts, ens ha fet optar de vegades per solucions diferents; per exemple el tercer vers del primer quartet on intercanviem *del cel* per *en carn*.

Algunes altres vegades hem preferit la versió de Mn. Constans tot i que la paraula no existeix en català actual com és el cas de *rexedarà*, però la suposem una variant de *reixondarà* o de la variant més culta *deixondirà*.

En el text hi ha variants de la mateixa paraula, *senyer-senyor*, que són restes de l'antiga declinació llatina que eren encara ben normals en l'època medieval. Les hem homogeneïtzat a la paraula actual *senyor*.

Hem mantingut els occitanismes, sobretot morfològics com per exemple *aicells* en comptes d'*aquells* perquè són ben vius, documentats i compresos en el català del temps.

Criteris musicals

La música que avui podreu escoltar i que acompanya el text de Sant Andreu del Torn és la transcripció musical del Cant de la Sibil·la que es troba recollida a l'*Ordinarium Barcinonense* datada del 1569.

Com podreu escoltar ens trobem una melodia ja bastant allunyada de l'estètica modal del cant gregorià. Una monodia molt influenciada per la potent polifonia de l'època en què va ser transcrita. Els girs melòdics quasi harmònics així ho reafirmen.

L'adaptació del text a aquesta música ha estat molt natural per la semblança entre el text del Torn i el de Barcelona, més enllà de noves estrofes i paraules diferents entre els manuscrits.

Sí que ens hem diferenciat en l'articulació de bastants melismes per facilitar, al nostre entendre, una millor comprensió del text per part dels oients, donant més èmfasi a paraules claus de cada una de les estrofes.

Com a peça històrica, aquesta música no està tancada, ha anat evolucionant, adaptant-se als seus temps, cosa que ens obre moltes possibilitat d'anar configurant durant els propers anys la nostra proposta musical més personal i banyolina.

Per a aquest any de reestrena hem escollit 9 de les 15 estrofes potencials. La Sibil·la interpretarà la melodia sense improvisacions i acompanyada per un violoncel barroc que farà de baix continu. El cor interpretarà el cant pla original del refrany amb versions polifòniques diferents per donar caràcter i dinamisme a una obra, no ho oblidem, dramàtica.

Dramatúrgia

El manuscrit de Sant Andreu del Torn no conté indicacions sobre com s'escenificava en el seu temps el Cant de la Sibil·la, però tenim força informació d'altres fonts i de la tradició, relativa a la dramatúrgia dels drames litúrgics en general i de la Sibil·la en particular. La Sibil·la és una sacerdotessa del temple d'Apol·lo, la nostra concretament d'Eritrea, a la península d'Anatòlia, a l'orient de la mediterrània. El seu vestuari ha de ser d'un personatge femení, gairebé sempre vestit de blanc i amb una capa lluent i extremada. Anirà coberta d'un barret ple de lluentons metàl·lics i/o plomes. Porta una espasa agafada amb les dues mans com a símbol del poder i la justícia amb què s'executarà el Judici Final que anuncia el seu cant.

Als primers temps, quan el personatge era encarnat per un clergue, l'espai escènic era el presbiteri. Més endavant es faria a la trona o fins i tot en un petit cadafal a davant del presbiteri. La nostra Sibil·la cantarà des de la trona de l'Evangeli i el públic seurà als seus peus, de manera que el seu camp de visió inclogui la Sibil·la, el cor i els músics que interpretaran el refrany i els interludis als graons del presbiteri.

Tres focus d'il·luminació: un cap a la Sibil·la, un cap al cor i un altre cap a la Verge Maria, marcaran els únics punts d'atenció. La resta de l'església estarà a les fosques. Entraran tots en processó des de l'exterior i a través del corredor central de la nau. Ella al centre i flanquejada pel cor que durant el trajecte anirà interpretant l'*O virgo splendens* del Llibre Vermell de Montserrat. Si la vinguda de Jesucrist és el tema central de la missa del Gall, la Mare de Déu hi és tan o més reverenciada pel paper que hi fa. Ella és qui intercedeix per la humanitat davant del seu fill en alguna de les estrofes, encara que no a la del Torn.

Acabat el Cant de la Sibil·la es desfarà el camí de la mateixa manera que a l'anada, al so de *Mariam matrem* i finalment se n'anirà el cor interpretant el *Veni, veni Emmanuel*.

David Costa, director musical i **Jordi Roca**, filòleg

La música i el text

El Cant de la Sibila Versió catalana

Origen de la música: **Ordinarium Barcinonense, 1569 - f.285v**

Origen del text cantat: **Sant Andreu del Torn, segle XIII**

Estrofa I

Edició final de la partitura: Paco Vicianà.

Comparativa dels textos

En l'adaptació del text hem mantingut els occitanismes que no impedeixen la comprensió del text o bé que són explicats a la glossa que es fa de cada estrofa, on també hem volgut donar les claus perquè les persones del s. XXI s'acostin a la voluntat didàctica que té el Cant de la Sibila.

Transcripció del text medieval, de Mn. Constans.

Al yorn del iusivy
parrà qui aurà fayt servi.

Aquests dos versos són el refrany que anirà repetint-se després de cada estrofa.

Situa l'acció al Judici Final. Els cristians, els qui hauran fet servei, compareixeran (parran) al judici i seran jutjats pel Senyor (Jesucrist). És un mirall de l'organització feudal, on el senyor jutjava el servei del seus vassalls i els premiava o castigava segons l'avaluació que en fes.

Adaptació actual per a Sta. Maria dels Turers

Al jorn del judici
parrà qui haurà fait servici

[Un Rey vendr]à perpetual
del /cel/ com mas non aytal;
[del cel] vendrà certanament
per far del segle iugament.

Un Rei vendrà perpetual,
del cel com mai non fou aital;
en carn vendrà certanament
per far del segle jutjament.

Jesucrist, un rei, el màxim nivell del poder feudal, amb característiques divines (únic, etern i ve del cel), es tornarà a encarnar per fer el judici dels temps (universal i global). Mn. Constans suposa una repetició [del cel] del 2n al 3r vers, però a totes les altres versions parlen de l'encarnació de Jesucrist.

Ans del iusivi tot evant
parrà una seyal molt gran;
la terra gitarà suor
e tremirà de gran paor.

Ans del judici, tot davant,
parrà una senyal molt gran:
la terra gitarà suor
e tremirà de gran paor.

A partir de la tercera estrofa comença el relat de la fi del món, abans del judici, amb bona part de l'escatologia profètica que havia acompanyat i acompanyaria en el futur el pronòstic de la fi dels temps. La duresa de la descripció és progressiva i de moment comença amb els fets més lleus, la terra suarà i tremirà, avui dia parlàvem de terratrèmols i tsunamis.

Aprés ses badarà molt fort
don és semblant de greu conort
e mostrarà ab crits e ab trons
les ymfernals confusions.

Aprés se badarà molt fort,
don és semblant de greu conhort
e mostrarà ab crits e ab trons
les infernals confusions.

Segueix amb la descripció d'una gran falla tectònica (es badarà) que posaria al descobert les entranyes de la terra. I què hi ha a sota terra?, doncs en l'imaginari religiós medieval, l'infern; i això sí que feia por.

Un corn molt trist ressonarà
del cel, quils morts rexedarà;
la luna, el sol, s'escurirà
ny l'estela luyrà.

Un corn molt trist ressonarà
del cel, qui-ls morts reixondarà;
la lluna, el sol, s'escuriran:
Ni les esteles lluiran!

El llibre de l'Apocalipsi de Joan ens parla d'un àngel que fa un toc de trompeta (corn) cada vegada que es desencadenarà una nova tongada de fets apocalíptics. Els morts ressuscitaran (reixondaran, variant de deixondiran) i l'univers sencer s'enfosquirà.

Foc dexendrà del cel ardent
e sofre qui és molt pudent.
La terra, mar, tot peryrà;
lo foc, tot quant és, delirà.

Perir serà nostre talent,
lladons nos glatiran les dents.
No hi haurà negun que nos plor;
tot lo món serà en tristor.

No tindrem altra opció que morir i ningú no ens plorarà. La por extrema d'aquesta realitat, s'expressa amb el petar de dents.

[Lad]ons no aurà hom talent
de riquesa d'aur, ne d'argent;
[de] res hom no aurà desir,
mas tant solament de morir.

Lladons no haurà hom talent
de riquesa d'aur, ne d'argent;
de res hom no haurà desir,
mas tan solament de morir.

Tot serà tan catastròfic que la mort serà un alliberament i les vanitats del món com ara la riquesa, perdran tota la importància que tenien.

Los plans, els pugs, seran egals;
aquí seran los bons, els mals,
los Reys, los comptes, los barons,
de tots lur fayt rendiron.

Los plans, e·ls puigs, seran eguals;
aquí seran los bons e·ls mals,
los reis, los comtes, los barons,
e de tots llurs faits rendiron.

Ara comença realment el Judici Final. Tothom serà igual, petits i grans, bons i dolents, totes les condicions socials i humanes rendiran comptes del seus serveis, al Judici.

Anch no feu hom res tant secret,
ne dix, ne so penset,
que aquí no sia tot clar
ia noy porà hom res celar.

Anc no feu hom res tan secret,
ne ho dix, ne açò penset,
que aquí no sia tot clar.
Ja no hi porà hom res celar.

Tot serà exposat al Judici. Serà inútil que ningú intenti amagar res.

Los enfants qui nats no seran
layns el ventre cridaran
e diran ab veu molt autament:
“Mercé, ay Deus omnipotent”.

Los enfants qui nats no seran
‘llà dins del ventre cridaran;
diran ab veu, molt altament:
“Mercè, ai Deus omnipotent”.

Aquesta estrofa, si tenim en compte el relat, hauria d'anar tres o quatre llocs endavant. Aquests desplaçaments temàtics es troben tot sovint també en altres Cants de la Sibila i segurament responen al desig de posar els fets més esglaïadors ben bé al final del relat i abans de demanar que Déu tingui mercè (pietat) de tots plegats.

Amats seyors, tan gran dolors
auran ladons los pecadors,
que en ymfern, layns n'yran
i amays d'aquí no exiran.

Amats senyors, tan grans dolors
hauran lladons los pecadors,
que en infern, 'llà dins n'iran
i jamai d'aquí no exiran.

En aquesta estrofa tenim ja el veredict. En aquest cas fa referència només als dolents, que com ja es pressuposava van de dret a les penes eternes de l'infern. Dels bons no en diu res, però en molts altres cants de la Sibila s'explicita el que aquí es dona per sobreentès. També cal fer notar que els que no són cristians (pagans, jueus, musulmans, etc.) per definició també van a l'infern i aquests sense ni tan sols judici perquè no han estat al servei del Senyor.

Ay cel, seyor, qui mon formet
e pur de la Verge nasquet,
nos gart del peccat criminal
e de la pena ymfernal.

Aicell, senyor, qui·l món formet
e pur de la Verge nasquet,
nos guard del pecat criminal
e de la pena infernal.

Aquí començaria la primera de les quatre peticions de clemència que posen fi al Cant de la Sibila del Torn.

És un clam a Jesucrist perquè ens guardi de l'abisme infernal que ha avançat en l'estrofa anterior.

Ver Fil de Deu /tu/ reclamam
al gran iusivi qu'esperam,
quens acuyles en paradís,
ens garts de la flama d'abis.

Ver Fill de Déu, t'ho reclamam
al gran judici que esperam,
que ens aculles en paradís,
ens guards de la flama d'abis.

Insisteix en el clam i hi afegeix que la sentència del Judici ens porti al paradís, a més de guardar-nos de les flames de l'abisme infernal.

Seyer, dans gaug perpetual,
el teu regne celestial,
e garans de l'enemic felon
e del poder de Faraon.

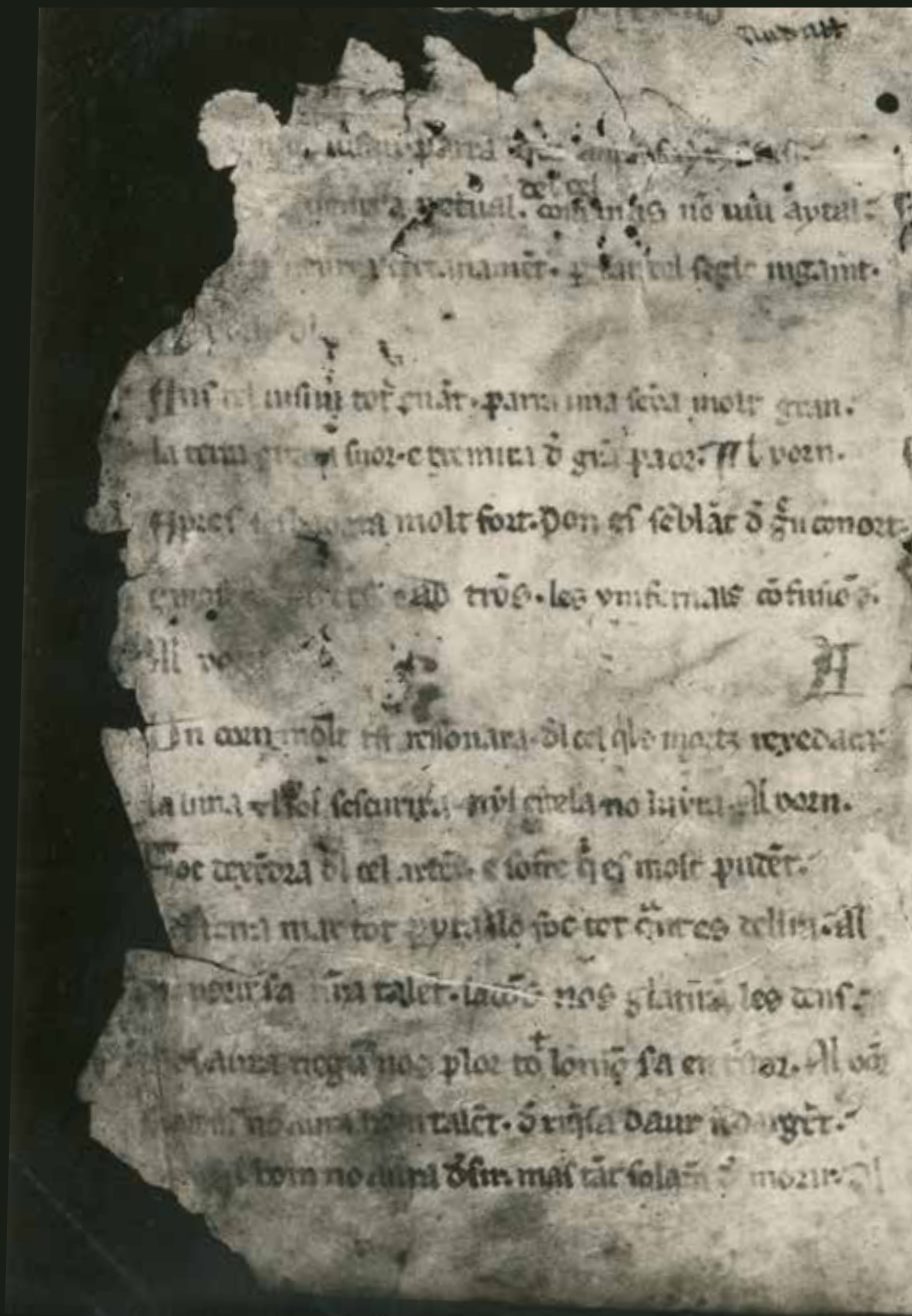
Senyor, da'ns goig perpetual,
al teu regne celestial;
guardans de l'enemic feló
e del poder del faraó.

S'accentua la petició del goig etern al regne de Déu i torna a demanar protecció contra el traïdor (el dimoni) i contra aquells qui volen mal al poble de Déu, representats aquí pel faraó.

E vos, seyors, qui m'escoltats,
lo Fil de la Verge reclamats,
quel nos gart de la mala sort
com així de sobtada mort.

E vos, senyors, qui m'escoltats,
al Fill de la Verge clamats,
que ell nos guard de la mala sort
com així de sobtada mort.

El reclam final és un xic més mundà i de baix nivell. Prega al públic que intercedeixi davant de Jesucrist perquè ens guardi de sobtada mort. Sembla poc, però és una de les grans preocupacions del cristià de tots els temps, que una mort no prevista el privi del penediment i mori en pecat. Això és mala sort perquè ningú no pot fer res davant d'una mort imprevista i les conseqüències són molt cares.

El Cant de la Sibila en el pergamí de Sant Andreu del Torn. Autor desconegut. Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany. Arxiu de Complement de l'Arxiu Municipal de Banyoles.

Los plás els puges san egals. anm san los tós els m.
los ríex los còpex los bap.
nel no feu hō res tāt seurt. nelv dūg nels pēmet.
q aq no sia tot clar. ia nov dūa hom res clar. Al
los enfat. qat. no fā. layn el nels. ead. m.
E dūc. an nū molt autamēt. mē. q dūc. om pōt.
quāt. sevdō. rīgn. colō. anm lāds los pēadō.
qen vīng. laynō nīrā. ia māvō dāq nō exmēt. Al
lōal sevdō. q mō formet. t pū. del. i. nē. nō fāt.
nō. gart. del. pēat. cīnal. t dū. pū. vīnfetū. Al
Der. fū. d. dū. reclāmā. al. gū. nū. q. q. q.
quēs. dū. vī. en. padīs. en. gū. dū. fī. dū. dū.
Sevdō. dā. gū. gū. gū. dū. pū. dū. dū.
q. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū.
E dū. sevdō. q. mē. fō. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū.
al. nō. gart. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū. dū.

Un “dies irae” en romance catalán del siglo XIII

CUADERNOS
DEL
CENTRO DE ESTUDIOS COMARCALES
DE
BAÑOLAS

INSCRITO AL INSTITUTO
DE ESTUDIOS GERUNDENSES DEL C. S. I. C.

AGOSTO 1948

I N D I C E

	<u>Páginas</u>
J. M. COROMINAS «Expresión de nuestro agradecimiento»....	2-3
F. FIGUERAS «Una casa del siglo XVI en la Plaza de Centenys»	4-6
L. G. CONSTANS, M. D. «Un "Dies Irae" en romance catalán del siglo XIII»	7-11
F. COROMINAS «La mort del faune»	12-14
J. POCH «Rectificando...»	15-17

RESUMENES DE CONFERENCIAS

J. M. COROMINAS «Las cuevas "Petita dels Encantats" y "Reclau Viver" de Serriñá	18
L. PERICOT «El Paleolítico»	19
M. ALMAGRO «Edad de los metales»	19-20
J. BUTINYÁ «El templo gótico de Santa María dels Turers» ...	20-21
J. M. GUDIOL «El Retablo de Bañolas y la pintura gerundense del siglo XV».....	22
J. M. COROMINAS «El Auriñaciense y Solutrense en Serriñá»	22-23
L. PERICOT «El Arte en el Paleolítico superior»... ..	23-24
L. G. CONSTANS, M. D. «El Arte del siglo XV en el Monasterio de Bañolas»	24-25
J. MARTINEZ SANTA-OLALLA «Nueva sistematización de la Prehistoria hispana»	26-27
J. AINAUT «El pintor de Bañolas Francisco Solivas y el arte del siglo XV»	27
J. MALUQUER «La Mujer en la Sociedad Primitiva»	28-29
J. COTS «Mosén Costa y Llobera, su obra y su espíritu».....	29-30
L. G. CONSTANS, M. D. «Folklore. Leyendas y Tradiciones»	30-31
CRÓNICA	32

IMP. NATEU. - BAÑOLAS

UN "DIES IRAE" EN ROMANCE CATALAN DEL SIGLO XIII

POR LUIS G. CONSTANS, M. D.

A principios del año 1946, con ocasión de predicar en el villorrio de San Andrés del Torn, situado en un remanso del Ser a tres kilómetros al N.O. del renombrado Santuario-Colegio del Collell, descubrimos en aquel Archivo Parroquial un valioso pergamino cosido, a guisa de tapas, a un libro de Testamentos del último tercio del siglo XV.

Es un manuscrito que, partiendo en dos mitades el mencionado pergamino, contiene dos documentos, el primero de los cuales, bien conservado, está escrito en minúscula catalana de principios del siglo XIII por lo menos, y el inferior, un poco más moderno, pero que no sobrepasa en mucho la primera mitad del ya citado siglo, y en estado de conservación que tiene bastante que desear. Mide 325 x 230 mm.; la letra, 3 mm. y los trazos largos, 6 mm.

PRIMER DOCUMENTO

El primer documento, que abarca 14 líneas iguales, contiene las cláusulas de un original voto suscrito por los «Cofrades de San Andrés y San Nicolás», de la citada parroquia del Torn, comprometiéndose a sostener por durante su vida una lámpara que debía arder durante las noches ante las imágenes de dichos santos y a cuyo efecto daban anualmente un dinero.

En virtud del mismo voto, los asociados participaban del mérito de las preces y buenas obras de los clérigos establecidos en la parroquia.

Asimismo se ordena que, en caso de enfermedad de un Cofrade, sus compañeros le visitarán y consolarán y, cuando falleciese, darán el día del óbito una limosna, según las posibilidades de cada uno, a la ya citada lámpara. Se obligan también a asistir

con velas al entierro y mandarle celebrar una misa durante el primer año del fallecimiento.

Suscriben el piadoso documento los siguientes vecinos del Torn, cuyos nombres conservan el sabor de los tiempos carolingios y cuyas casas de labranza, en su mayor parte, subsisten todavía: Andrés, clérigo; Ramón de la Coromina; Bernarda e Inés de la Coromina con su hermano Arnaldo; Berenguera; Pedro Guifre; Guillermo Poc y su hermano; Pedro del Roure y su hermano; Arnaldo de Camp; Guillermo de Font; María de Olivera; Pedro Ramón y su hijo Pedro; Bartolomé del Soler; Sicards; Guillermo de las Aulinas; Pedro de Carreras; Ermesenda, nodriza; Berenguera de Fábrega; Bernardo de Castelló y su hermano Guillermo; Pedro Gibert y su hermana María; Ramón de Sa Cot (.....) y su hermana María; Pedro Enge, menor de edad; P. Adalbert; Bonanata; Ermengards de Figuera; Pedro de Casadevall; Arnaldo de Carreras; Bligards; Bernardo de Desert; Pedro de Camp; Guillermo de Iglesia; Gila del Vilar; Pedro Draper; Pedro, clérigo, y Nudrut.

SEGUNDO DOCUMENTO

A continuación y debajo de las últimas signatures, aparecen en dos columnas los versos de una composición a modo de "Secuencia" del Juicio Final, escrita en romance catalán con evidentes influencias provenzales.

Sus patéticas estrofas, que nos recuerdan todavía el "terror del milenario", parecen como un remedo o "acomodación" del famoso *Dies Irae*, que una tradición, que se remonta hasta el siglo XIV, atribuye al beato Tomás de Celano, fraile menor, discípulo y primer biógrafo de San Francisco de Asís, fallecido en el año 1225; si bien la crítica, implacable,—como se ha escrito—ha decidido considerarlo como anónimo, después de haber asignado su paternidad a S. Gregorio Magno, a S. Bernardo, a Fr. Hammerlin y al Cardenal Hugolino.

El himno, que transcribimos, al igual que su congénere, usa del mismo estilo lapidario, desprovisto de figuras retóricas, con la sola diferencia que los versos, de que se hace mérito, están distribuidos en cuartetas, repitiéndose al final de cada una de ellas un estribillo a guisa de respuesta o "tornada", para ser cantado a coro y muy en boga entre los juglares y trovadores del medio evo.

La primera columna, aparte del estribillo, contiene siete versos: la segunda, ocho.

Al yorn del iusivy—parrà qui aurà fayt servi.

1. [Un Rey vendrà]à perpetual — del /cel/ com mas non aytal;
[del cel] vendrà certanament — per far del segle iugament.
Al yorn...
2. Ans del iusivi tot evant — parrà una seyal molt gran;
la terra gitarà suor — e tremirà de gran paor.
Al yorn...
3. Aprés ses badarà molt fort — don és semblant de greu conort
e mostrarà ab crits e ab trons — les ymfernals confusions.
Al yorn...
4. Un corn molt trist ressonarà — del cel, quils morts rexedarà;
la luna, el sol, s'escurirà — ny l'estela luyrà.
Al yorn...
5. Foc dexendrà del cel ardent — e sofre qui és molt pudent.
La terra, mar, tot peryrà; — lo foc, tot quant és, delirà.
Al yorn...
6. [De] perir serà nostra talent, — ladons nos glatiran les dens.
No yaurà negun que nos plor; — tot lo món serà en tristor.
Al yorn...
7. [Lad]ons no aurà hom talent — de riquesa d'aur, ne d'argent;
[de] res hom no aurà desir, — mas tant solament de morir.
Al yorn...
8. Los plans, els pugs, seran egals; — aquí seran los bons, els mals,
los Reys, los comptes, los barons, — de tots lur fayt rendiron.
Al yorn...
9. Anch no feu hom res tant secret, — ne dix, ne so penset,
que aquí no sia tot clar — ia noy porà hom res celar.
Al yorn...
10. Los enfants qui nats no seran — layns el ventre cridaran
e diran ab veu molt autament: — "Mercé, ay Deus omnipotent".
Al yorn...
11. Amats seyors, tan gran dolors — auran ladons los pecadors,
que en ymfèrn, layns n'yràn — i amays d'aquí no exiran.
Al yorn...

12. Ay cel, seyor, qui mon formet — e pur de la Verge nasquet,
nos gart del peccat criminal — e de la pena ymferral.
Al yorn...
13. Ver Fil de Deu /tu/ reclamam — al gran iusivi qu'esperam,
quens acuyles en paradís, — ens garts de la flama d'abis.
Al yorn...
14. Seyer, dans gaug perpetual, — el teu regne celestial,
e garans de l'enemic felon — e del poder de Faraon.
Al yorn...
15. E vos, seyors, qui m'escoltats, — lo Fil de la Verge reclamats,
quel nos gart de la mala sort — com així de sobtada mort.
Al yorn...

La inserción de los versos, transcritos a continuación de los "estatutos", de la Cofradía del Torn, fundada en favor de los enfermos y difuntos de la parroquia, no debe ser casual, sino *ad hoc*.

Recordamos, por ejemplo, que entre los ritos de la antigua Iglesia de Vich, en la misa popular o digamos matutinal del día de San Esteban, la Epístola era una paráfrasis en verso y en lengua vulgar (cuyo canto del todo se prohibió por el Cabildo con el Obispo) de la Epístola latina de aquel día, y de la cual Villanueva halló un ejemplar en la Colegiata de Ager que juzgó ser del siglo XIII cuando menos. He aquí tres versos de la meritada paráfrasis escrita en el mismo romance del pergamino que nos ocupa:

1. En aquel temps que Deus fo nat,
e fo de mort resucitat,
e pux al cel sen fo púyat,
Sant Esteve fo lapídat.	2. Auyats, Seyors, per qual rayso
lo lapidaren li felo,
car viron que Deus en el fo
e feu miracles per son do.
3. Escoltatme, nous sia greu:
la sus lo cel ubert vey eu,
e conec be lo fyl de Deu
que crucifigaren li Judeu.	

Cuando dábamos por concluido el presente trabajo, vino a nuestras manos un pequeño opúsculo en 8.º, de 32 páginas, sin fecha, pero cuya impresión nos revela ser del siglo XVII-XVIII y cuya portada dice así: "*Llibre compost per Fra Anselm Turmeda, Ab la Oració de S. Miquel, lo Jorn del Judici, y la Oració de S. Roch, y de S. Sebastia*"—CERVERA: En la Estampa de la Rl. Univ. Per Joseph Barber, y Comp.

El "Llibre", a que se refiere el opúsculo, es el *Libre de bons amonestaments*, que escribió en 1397 el famoso franciscano mallorquín, poeta, teólogo, satírico y heterodoxo Fr. Anselmo Turmeda (1352-1432), cuyas coblas "tuvieron en su época extraordinaria popularidad y resonancia".

A continuación y bajo el consabido lema: SURGITE MORTUI; VENITE AD JUDICIUM y una portada al boj representando al Niño Jesús con la infernal serpiente bajo sus pies aplastada con la Cruz, empieza la serie de apéndices, siendo el primero el que el impresor ha dado en llamar, quizá por ser éste su título, *Jorn del Judici*. Se trata de una adulteración, en doce versos, de la bellísima composición métrica de que se hace mérito más arriba, lo cual nos demuestra que no es inédita, como creíamos. Empero no podemos menos que lamentar la infeliz y "libre" acomodación que ha quitado a aquella elegante Prosa su sabor y pureza prístinos.

No lo sabemos, pero no nos extrañaría que los hermosos versos del Juicio fuesen cantados por los sencillos cofrades, quizás durante las exequias y días de funeral de sus fallecidos compañeros.

Por descontado que los humildes hogareños del Torn discurrirían mucho de ser hombres literatos; en cambio, no podemos negar que sentirían también ellos, como Huymans al canto del *Dies irae*—puesto que, como observa Dom Lecrerq, "la Edad Media no tiene nada tan dramático"—, la misma emoción al cantar las bellas estrofas que en rancio pergamino nos legaron; porque a ellos no les faltaba lo que constituye el mejor receptáculo de la emoción religiosa: la fe.

Programa

O virgo splendens

Llibre Vermell de Montserrat (1399)

El Cant de la Sibil·la

Música: *Ordinarium Barcinonense*
(1569 – f.285v)

Text: Sant Andreu del Torn (s. XIII)

Adaptacions: David Costa i Jordi Roca

Mariam matrem

Llibre Vermell de Montserrat (1399)

Veni, veni, Emmanuel

Himne processional d'Advent:
Manuscrit Biblioteca Nacional de París
(s. XIII?)

Intèrprets

Cor de Teatre: Rosa Vilanova (Sibil·la), Sara Costa, Nuri Hernández, Ànnia Pons, Sara Gómez, David Costa i Aleix Fernández

Violoncel barroc: Daniel Regincós

Dramatúrgia i moviments escènics: Jordi Roca i Rovira

Direcció musical: David Costa

Organitzen:

CULTURABANYOLES

SOMFÒNICS
FERRANDELLS I FERRANDELLS
MUSICALS, VOCALS I INSTRUMENTALS
A CAPILLA

Hi col·laboren:

Parròquies
de Banyoles

arxiu
pla
estany

**Ajuntament
de Banyoles**